

SUDAN'DA MEHDİLİK HAREKETİ (1881-1885)

THE MAHDIST MOVEMENT IN SUDAN (1881-1885)

Abdullah ÖZDAĞ*

Makale Bilgisi	Article Info
Başvuru: 25 Temmuz 2017	Recieved: July 25, 2017
Kabul: 7 Şubat 2018	Accepted: February 7, 2018

Özet

19. yüzyılda Sudan'da ortaya çıkan Mehdi Hareketi İslam dünyasında, özellikle Doğu Afrika'da önemli etkiler bırakmıştır. Sıradan bir ailede dünya'ya gelen ve sonrasında dini edinimleriyle kendine has bir söylem geliştiren Muhammet Ahmet, kendisinin dahi beklemediği bir üne kavuşmuştur. İlk aşamada ortaya attığı dini söylemlerini siyasi söylemleri takip etmiş, Osmanlı idarecilerine karşı oluşturduğu muhalefetin başarılı sonuçları kendisinin Sudan'da tanınmasına neden olmuştur. Ardından İngiliz emperyalizmine karşı duruşuyla kendisine muhalif olan birçok kesimin desteğini alan Muhammet Ahmet, aldığı zaferlerin ardından tüm dünya tarafından tanınmıştır. Sonraki dönemlerde önemli akademik çalışmaların yapıldığı Sudan'daki Mehdi Hareketi, 1885-1898 tarihleri arasında Mehdi Devleti olarak bilenen yeni bir siyasi organizasyonun temellerini atmıştır. 20. yüzyıl boyunca Sudan'ın siyasi tarihinde Mehdi Hareketi'nin derin izlerini görmek mümkündür.

Muhammet Ahmet'in manifestosu şüphesiz teologların ayrıntılı olarak değerlendireceği farklı bir alandır. Ancak tarafımızca yapılan bu çalışma, hedef kitleye Muhammet Ahmet'in kısa bir biyografisini, mehdiliğini ilan ettiği 1881-1885 tarihleri arasındaki Osmanlı ve İngiliz güçlerine karşı yürüttüğü siyasi ve askeri mücadelesini açıklamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sudan, Mısır, Mehdilik, Muhammet Ahmet, Cihat

Abstract

In 19th Century Mahdi Movement which occurred in Sudan made a significant effect on particularly East Africa. Muhammet Ahmet, who came to the world in an ordinary family and developed his own discourse through his religious acquisitions,

* Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Siyasi Tarih ABD, abdullahozdag1@gmail.com

accomplished a reputation that he did not even expect. At the first stage, his religious expressions followed political expressions and the successful results of the opposition he created against the Ottoman ruler led him to be recognized in Sudan. Then, Muhammad Ahmet, who was supported by many people cause of his stance against British imperialism, was recognized by the whole world after his triumphs. The Mahdi Movement in Sudan, in which important academic studies were carried out in the following periods, laid the foundations of a new political organization known as the Mahdi State between 1885 and 1898. It is possible to see the deep traces of the Mahdi Movement in Sudan's political history during the 20th century.

The manifesto of Muhammad Ahmet is undoubtedly a different field that theologians consider in detail. But this study aimed at explaining a brief biography of Muhammad Ahmad and the political and military struggle against the Ottoman and British forces between 1881 and 1885.

Key Words: Sudan, Egypt, Mahdism, Muhammet Ahmet, Jihad.

Giriş

Sudan'da Türk-Mısır idaresinin yanlış yönetiminin ve baskısının Mehdi Hareketi'nin doğmasına neden olduğunu söylemek ilk bakışta eksik bir değerlendirme olarak görülebilir. Bu konu, hareketin nedenleri ve çıktığı bölgenin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı gibi önemli unsurlar dâhil edilerek bir bütün olarak incelenmesi gerekir. Genel olarak Osmanlı Devletinde 19. yüzyılda yönetsel olarak bir yozlaşmanın olduğu kabul edilebilir. Ancak Osmanlı vilayet sistemini kolonyal bir düzen olarak değerlendirmek oldukça yanlış ve farklı bir bakışı yansıtır¹. Mısır ve Sudan'da Türk idaresindeki yozlaşma Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinden farklı değildir. Dolayısıyla bu hareketin, yönetsel bir boşluğu ve hatta karmaşayı çok iyi değerlendirdiği düşünülebilir. Nitekim Mehdi Hareketi patlak verdiğinde devlet adamları diğer önemli meselelere kafa yorduklarından veya gerçekten hareketi küçümsediklerinden dolayı ilk aşamada yok edilmesi gereken bir fikri hareket baş edilemez bir mahiyete bürünmüştür.

Sosyal ve siyasi şartların oldukça etkili olduğu Mehdi Olayı 19. ve 20. yüzyılda Sudan'ın siyasi ilişkilerinde oldukça belirleyici olmuştur. Ancak belirtilmesi gereken bir husus da şudur ki; Mehdi Hareketi sadece dini söylemler üzerinden gelişen bir hareket değildir. Türk idaresine ve İngiliz emperyalizmine bir tepki olarak büyük kitleler tarafından savunulan siyasi bir hareket özelliği de göstermektedir. Nitekim Sudan'da hâkim Türk

¹ Peter M. Holt, M. W. Daly, *A History of the Sudan*, Longman Group UK Limited, London, 1988, s 85.

egemenliğine karşı muhalif söylemlerin geliştirilmesi, Kızıldeniz kıyılarında İngiliz güçlerine karşı birçok kabilenin bir araya gelerek mücadele etmesi ve İngiliz güçlerinin Sudan'ın iç kesimlerinde yaşadıkları siyasi ve askeri mücadeleler bunun sadece dini bir söylem olmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

İsyanı açıklamak için Sudan'dan ziyade Mısır'daki gelişmelere de bakmak gerekmektedir. Mısır'daki Hidivlik otoritesi neredeyse 1879'da Hidiv İsmail'in tahttan indirilmesiyle sona ermiş, onun oğlu ve veliahttı Mehmet Tevfik büyük güçlerin kontrolüne girmişti. Bu arada muhalif güçler ordu kumandanı Urabi Paşa'nın etrafında toplanmıştı. 1879'da Hidivliğin çöküşü Mısır'da olduğu kadar Sudan'da da etkisini göstermişti².

Eylül 1882'de İngiliz işgali Mısır'ın yönetimini belirsizliğe doğru sürükledi. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin bölge üzerindeki dolaylı idaresi karışık bir yönetsel sorunu ortaya çıkarmıştı. İngiliz yetkililer Türk idaresindeki Mısır'ın önemini "Müracaat oldukça altın yumurtlayan kaz" şeklinde ifade etmekteydiler³. Coğrafi olarak oldukça önemli bir noktada bulunan Mısır'ın Osmanlı idaresine ne gibi avantajlar getirdiği İngilizler tarafından iyi biliniyordu. Bu nedenle İngiltere ve Osmanlı Devleti arasındaki Mısır meselesi uluslararası bir boyut kazanmış, daha sonra iki devlet arasındaki nüfuz mücadelesi Sudan'a sıçramıştı⁴. İki devlet arasındaki bu uluslararası kriz Mısır'daki yönetim alanında bir kaosa neden olduğu gibi Sudan'daki Mehdi Hareketi'nin işini de oldukça kolaylaştırdı. 1882'de Mısır'ın İngiltere tarafından işgali gerek Mısır'da gerekse Sudan'da milliyetçi duyguların güçlenmesine neden oluyordu. Bununla beraber Osmanlı Devleti'nin aşamalı olarak çekildiği Sudan ve Mısır coğrafyasında ciddi bir otorite boşluğunun oluştuğu da görülmekteydi. Bu nedenle mehdilik iddiasında bulunan Muhammet Ahmet'in ilk söylemlerine karşı Osmanlı idaresinin kayıtsız kalması ve ardından önemli yenilgiler alması bir tesadüf değildi. Diğer yandan Sudan'daki Mehdi Hareketi'ne müdahale konusunda tereddütlü davranan İngiliz hükümeti, söylemleri kendisine tehdit oluşturan Muhammet Ahmet'in üzerine gitmiş olsa da yükselen bu hareketi durdurmada geç kalmıştı⁵. Böylece 1885'te Sudan'da bir Mehdi Devleti kurularak İngiliz hâkimiyeti bir süre daha ertelenmişti⁶.

² Peter M. Holt, M. W. Daly, *A History of the Sudan*, s. 86.

³ BOA., Y.PRK.TKM., 8/49, 26 Şevval 1302, (M. 8 Ağustos 1885).

⁴ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı Devleti'nin Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996, Ankara, s. 153.

⁵ Nels Johnson, "Religious Paradigms of the Sudanese Mahdiyyah", *Ethnohistory*, Duke University Press, Vol. 25, No. 2, 1978, s. 163.

⁶ Mehdilik Hareketi'nin lideri Muhammet Ahmet'in hayatı ve faaliyetleri hakkındaki birçok kaynak bulunmaktadır. Özellikle batılı bilim insanlarının çalışmaları bu konuda ayrıntılı

1. Muhammet Ahmet'in Hayatı

Muhammet Ahmet, 12 Ağustos 1844'de (27 Recep 1260) Dongola vilayetinin Labab adasında dünyaya geldi⁷. Fakir bir ailede dünyaya gelen Muhammet Ahmet'in peygamberin soyundan geldiği iddia edilmesine rağmen ailesinin kökeni ile ilgili net bilgiler yoktur. O dönemde soyunun nesep zinciri peygambere kadar uzanan bir takım bilgiler bulunmaktadır. Fakat bunun Mehdilik iddiasını güçlendirmek için düzenlenmiş olabileceği için gerçekçiliği şüphelidir⁸. Muhammet Ahmet'in çocukluğunda ailesi güneye doğru göç ederek Kerari'ye yerleşmiştir. Daha sonra Muhammet Ahmet'in babası Abdullah burada vefat etmiştir⁹. Abdullah vefat ettiğinde 1 kızı ve 4 oğlunu geride bırakmıştır¹⁰. Muhammet Ahmet'in kardeşleri babasından kalan ticari faaliyetleri devam ettirirken kendisi dini çalışmalarla ilgilenmeye başlamıştır¹¹. Cezire'de mevcut idare tarafından finanse edilen Şeyh El-Emin Suvaylih'in öğrencisi olmuştur. Muhammet Ahmet Sudan'daki okulların sağladığı kadarıyla dini alandaki eğitimini iyi bir çevrede almıştır. Diğer Sudanlı öğrencilerin aksine El-Ezher Üniversitesine gitmeyip tasavvuf yolunu benimsemiştir¹².

Muhammet Ahmet, 1861'de Sudan'da Samaniye tarikatının kurucusu olan Şeyh Ahmet El-Tayyip al-Beşar'ın torunu Muhammet Şerif Nur-el Daim'in yanına gitmiştir. Yedi yıl bu bölgede eğitim aldıktan sonra dini misyonunu yerine getirmek üzere Hartum'a dönüş yapmıştır. Ardından büyük amcasının kızıyla evlenmiştir. Nil yakınındaki Abaisland bölgesi onun karargâhı olmuş ve dini öğretilerini buradan yaymaya başlamıştır. Kısa sürede Kinana ve Dighaym gibi yerel kabileler tarafından takip edilmiştir. Bu arada kendisi ile hocası Muhammet Şerif arasında anlaşmazlıklar meydana gelmiştir¹³.

Muhammet Ahmet¹⁴ bazı zamanlar dini büyüğü Muhammet El-Şerif'i ziyaret etmektedir. Dini kaidelerin uygulanmasında tarikat şeyhi Muhammet

bilgiler içermektedir. Bu konuda yazılmış eserler listesi için bkz. Ahmed İbrahim Ebu Shouk, "A Bibliography of the Mahdist in the Sudan", *Sudanica Africa*, Centre for Middle Eastern Studies (University of Bergen), Vol. 10, 1999, s. 134.

⁷ Mekki Shibeika, *British Policy in the Sudan (1882-1902)*, Oxford University Press, London, 1952, s. 20.

⁸ Mustafa Öz, "Muhammet Ahmet el-Mehdi", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, İstanbul, 2005, C. 30, s. 497.

⁹ R. Slatin Pasha, *Fire and Sword in Sudan*, Edward Arnold Co., London, 1935, s. 44.

¹⁰ Peter M. Holt, *The Mahdist State in the Sudan 1881-1898*, Oxford at the Clarendon Press, London, 1958, s. 36.

¹¹ A. B. Theobald, *The Mahdiya*, Longman, Greenand Co., London, 1951, s. 27.

¹² P. M. Holt, *The Mahdist State in the Sudan 1881-1898*, s. 37.

¹³ A. B. Theobald, *The Mahdiya*, s. 28.

¹⁴ Mehdi'nin kişisel hizmetçisi Muhammet El Mekki Ghuleib, Mehdi'nin sıradan kıyafetler giyinen mütevazı biri olduğunu, fakir insanları ve kadınları koruduğunu ve her zaman Kur'an

El-Şerif ile birçok kez anlaşmazlığa düşmüştür. Bu ziyaretlerin birinde Muhammet Ahmet, hocası Muhammet El Şerif'in dans ve müzik eşliğinde oğluna sünnet düğünü yaptığını görmesi üzerine yeniden bir anlaşmazlık başlamıştır. Bunun üzerine Muhammet Ahmet Samaniye tarikatından ayrılmak zorunda kalmıştır¹⁵. Kısa süre sonra Samaniye tarikatı liderine rakip olan Müsellemiye'de bulunan Şeyh Kureyşi Veddüzzeyn'in yanında bulunmuştur¹⁶. Zamanla onun kardeşleri Muhammet ve Hamit'te buldukları bölgeye yerleşmiş, kendi misyonunun önemli destekçileri olmuşlardır¹⁷. Hocasının ölümü üzerine tarikatın başına geçmiş hızlı bir üne kavuşmuştur. Aynı zamanda kendinden sonra tarikatın liderliğini sürdürecektir olan Abdullah İbni Muhammet ile burada tanışmıştır¹⁸. İlk olarak Osmanlı yönetimine başkaldıran Muhammet Ahmet ardından İngiltere'nin bölge üzerindeki emperyal politikalarını şiddetle eleştirmiş, yapılan savaşlarda önemli başarılar elde etmiştir. Nihayetinde Hartum'u ele geçirerek Sudan'da kalıcı bir iz bırakmayı başarmıştır. Muhammet Ahmet Hartum'un alınmasıyla şimdi mezarının bulunduğu evde yaşamını geçirmiş, 1885 Haziran ayında yaşamını kaybetmiştir¹⁹. Şüphesiz günümüze kadar gelen şöhreti dini karakterinin yanı sıra bir lider olarak Sudan halkını örgütleyip, siyasi söylemler geliştirmesinden kaynaklanmaktadır.

2. Mehdiliğini İlanı

Şeyh el Kureyşi'nin ölümünden sonra onun takipçileri 1880'de Muhammet Ahmet'i Samaniye Tarikatı lideri olarak kabul etmişlerdir²⁰. Güçlü hitabetiyle insanları kısa sürede kendi çevresinde toplayan Muhammet Ahmet kendi hocalarından daha iyi bir konumda olduğunu iddia etmişti. Sudan'ın gerek siyasi gerekse sosyal durumundaki belirsizlik, insanların güçlü bir liderin çevresinde toplanmasına neden olacaktı. Zira Mısır'daki siyasi kargaşa ve yöneticilerin adaletsiz tutumları, İngilizlerin bölge üzerindeki faaliyetleri

okuduğunu ifade etmiştir. J. A. Reid, "Reminiscences of the Sudan Mahdi, Sheikh Mohammed Ahmed: by His Personal Servant Mohammed El Mekki Ghuleib, Who is Still Living in the Sudan", *Journal of the Royal African Society*, Oxford University Press Vol. 35, No.138, 1936, s. 71.

¹⁵ R. Slatin Pasha, *Fire and Sword in Sudan*, s. 46.

¹⁶ A. B. Theobald, *The Mahdiya*, s. 28.

¹⁷ R. Slatin Pasha, *Fire and Sword in Sudan*, s. 46.

¹⁸ Nels Johnson, "Religious Paradigms of the Sudanese Mahdiah", s. 162.

¹⁹ J. A. Reid, "Reminiscences of the Sudan Mahdi, Sheikh Mohammed: Ahmed by His Personal Servant Mohammed El Mekki Ghuleib, Who is Still Living in the Sudan", s. 75.

²⁰ Mekki Shibeika, *British Policy in the Sudan (1882-1902)*, s. 23; Helen Chapin Metz, *A Country Study: Sudan*, (Federal Research Division Library of Congress, 1991), s. 34.

ve ekonomik koşullardaki gerileme halk üzerinde büyük bir hoşnutsuzluk yaratmış, onları kendilerini kurtaracak bir mehdi algısına itmişti.

Mehdi beklentisi doğal olarak zayıf ve cahil halk üzerinde hızla yayılmıştı. Muhammet Ahmet'in takipçileri Şeyh Kureyşi'nin emanet ettiği ve onun eserleri arasında bir mehdinin geleceğine işaret eden notların var olduğunu iddia ediyorlardı. Nitekim Muhammet Ahmet, peygamberi rüyasında gördüğünü ve ahir zamanda beklenen mehdi olduğunu iddia ederek bu söylemleri güçlendirmekteydi. Muhammet Ahmet, Mehdiliğini ilk kez Mart 1881'de Abdullah et-Teayiş ve diğer müridlerine anlattı. Daha sonra şeyhlerin ve âlimlerin kendisine tabi olmasını istediği mektuplar göndermişti. Nitekim Muhammet Ahmet'in söylemleri insanların hepsinde aynı etkiyi yaratmamış, hatta din âlimlerinin bazıları tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Nitekim Muhammet Ahmet'i başta mehdilik iddiası olmak üzere, diğer tarikatları yasaklaması, yaratılıştan beri devam eden ilahi nurun kendisine intikal ettiğini ve masum olduğunu ileri sürmesi, namazı terk edene ölüm cezası uygulaması, sigara içenin tövbe edinceye kadar dövüleceğini, toprağın beyt'ül-mal'a ait olduğunu ve alınıp satılmayacağını belirtmesi, kadınların altın ve gümüş ziynetlerini yasaklaması, kendinden önceki dönemi "Cahiliye Devri" olarak nitelmesi birçok tarikat ve şeyh tarafından kabul edilemez olarak görülmüştür²¹.

Muhammet Ahmet'in mehdi olduğuna dair söylentiler hızla yayılmış, Vaday, Bornu, Darfur gibi bölgelerden gelen insanlar Muhammet Ahmet'i dinin öncüsü olarak görmeye başlamışlardı²². Bununla beraber Muhammet Ahmet Kur'an ve hadis gibi birtakım kaynaklara atıfta bulunarak mehdiliğini bildirmekte, Mısır sömürge idaresini ve onlarla işbirliği içinde olanları "kâfir" olarak nitelendirmekteydi²³.

Muhammet Ahmet'in 1881'den 1885'e ölümüne kadar sık sık çevre bölgelere Mehdi olduğunu açıklayan mektuplar gönderdiği bilinmektedir. Mektuplarında sıklıkla kendisini mehdi olduğu bilgisini vermektedir. Nitekim Muhammet Ahmet, Fizan'da bulunan Şeyh Abdülncaci'ye 1883'te gönderdiği bir mektubunda şu ifadeleri kullanmıştır²⁴: "*Zamanın kötüleşmesi ve şeriatın terk edilmesi bizden gizli değildir. Şeriatın ikamesi için malını, sahip oldukları şeyleri ve vatanını terk ve feda edenleri kimse korkutamaz. İslam gayreti*

²¹ Mustafa Öz, "Muhammet Ahmet el-Mehdi", s. 497-499.

²² P. M. Holt, *The Mahdist State in the Sudan 1881-1898*, s. 42, 43.

²³ R. Sean O'fahey, "Askıya Alınmış Sufilik Sudan Mehdisi", Çev. Kadir Gömbeyaz, *Tassavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, İstanbul, 2009, S. 24, s. 104.

²⁴ BOA., Y.PRK.AZJ., 9/6, Muhammet Ahmet'in Şeyh Abdülncaci'ye gönderdiği bu mektubun tarihi yoktur. Ancak, Osmanlı makamlarının yazışmalarından bu mektubun 1883 Eylül/Ekim aylarında gönderildiği anlaşılmaktadır.

mü'mini buna mecbur etmektedir. Allah Teâlâ hazretleri ezeli kazasında "Hilafet-i Kübra'yı" bu abdufakir'e/fakir ve hakir kula ihsan etti. Mevcudatın efendisi peygamberimiz ve dört halife mehdi olduğumu bana ilan ettiler. Ve savaşmam halinde mevcudatın efendisi peygamberimiz efendimiz hazretleri askerimin önünde bizzat bulunur. Dört halife ve hatta Hızır dahi hazır bulunurlar. Peygamberimiz hazretleri bana gelerek kimsenin beni mağlup edemeyeceğini bildirdi..." Bu mektubun gönderilmesinin ardından Osmanlı makamları, Fizan bölgesindeki ahalinin Muhammet Ahmet'in söylemlerine itibar etmediğini, herkesin kendi içinde olduğunu ifade etmekteydi²⁵.

Muhammet Ahmet diğer İslam bölgelerinde de kendisinin mehdi olduğunu belirten buna benzer mektuplar göndermekteydi. Hicaz bölgesindeki kabilelere de mehdi olduğunu bildiren mektuplar göndermesine rağmen ahalinin 1883 yılına kadar Sudan'daki Mehdilik hareketinin farkında olmadığı anlaşılmaktadır. Buna ilaveten Hicaz vilayetindeki yerel idarecilerin raporlarında; Hicaz bölgesinde Mehdilik iddialarının karşılık görmediği ve bu konuda İmparatorluk merkezinin kaygılanmaması gerektiği bildirilmiştir²⁶. Fakat yine de Muhammet Ahmet'in Sudan ve çevresindeki etkisi tartışılmaz bir gerçektir.

Muhammet Ahmet Mehdi olduğuna dair mektupları hayatta kaldığı sürece İslam coğrafyasına duyurmaya çalıştı. Muhammet Ahmet, son beyannamesini ölümünden 2 ay kadar önce tüm İslam dünyasına deklare etti²⁷. Dini söylemlerine ilaveten siyasi söylemleri onu Sudan'da bir kurtarıcı yapmış, birçok kesimden insanın desteğini sağlamasına neden olmuştu. Sanılanın aksine Muhammet Ahmet'in takipçileri sadece tarikata bağlı dindar insanlar değil her kesimden insanlardan oluşmaktaydı²⁸. Mehdinin takipçileri temelde üç gruba ayrılıyordu. Bunların ilki, dinin kurallarına sıkı sıkıya bağlı olanlardı. Ve bunların tamamı beklenen mehdinin geldiğine inanmaktaydılar. Bunların çoğu dindardı ve dinin hükümlerinin uygulanmasını dilediklerinden dolayı Sudan hükümetinden şikâyetçilerdi. Konuşmaları ve eylemleri politik olmaktan ziyade dinsel içeriğe sahipti. Takipçilerinin İkinci grubu ise, Arap Sudani'nin güney bölgelerinde yayılmış, Beyaz Nil ve Bahr-ül Gazel gibi yerlerde yaşamakta olan daha çok ticaretle geçimini sağlayan kişilerden oluşuyordu. Doğrudan ya da dolaylı olarak bu insanlar geçimini köle ticaretinden sağlamaktaydılar. General Gordon'un faaliyetleri bunların geçim

²⁵ BOA., Y.PRK.AZJ., 9/6, 22 Teşrinievvel 1299, (M. 3 Kasım 1883).

²⁶ BOA., Y.PRK.MŞ., 1/49, 11 Safer 1301, (M. 12 Aralık 1883).

²⁷ BOA., Y.PRK.TKM., 8/28, 1 Nisan 1301, (M. 13 Nisan 1885).

²⁸ Thomas P. Ofcansky, *Sudan a Country Study*, Edt. La Verle Berry, Library of Congress Federal Research Division, 1991, s. 18.

kaynaklarını vurmuydu. Gordon ve Hidiv İsmail'in etkisiz kalmasıyla buradaki insanlar eski hayat tarzlarına dönmek istiyorlardı. Bu insanlar genel olarak dindar olmadığı gibi kendilerini bu yola da adamamışlardı. İslam'ın karşı çıkmadığı köle ticareti refah düzeylerini yeniden artırabilir, dini hükümler kendilerine uygunluk gösterebilirdi. Muhammet Ahmet'in takipçisi olan üçüncü grup ise Baggara göçebelerinden oluşuyordu. Bunlar ne Muhammet Ahmet'in dini ideallerine ne de politik bir nefrete sahiptiler. Bunlar Mehdinin basit kelimelerine odaklanmışlardı. “*Türkleri öldür*”, “*Türlere vergi vermeyi durdur*” gibi ifadelerle Osmanlı Devleti'nin bölgedeki nüfuzunu kırmak için dini söylemlerin yanı sıra etnik olarak Türkler üzerine de bazı söylemler geliştirmişlerdi²⁹. Muhammet Ahmet'in “Türk” ifadesi Mısırlı yöneticileri de kapsıyordu. Nitekim Sudan'ın idari olarak yönetiminde Mısırlı yöneticiler etkiliydi ve onların bağlı olduğu egemen güç “Türkiye” idi³⁰.

Muhammet Ahmet'in bu söylemine ilaveten buldukları bölgelerdeki otoriteye muhalif kişiler de Sudan'a kaçarak Mehdi Hareketi'ne katılmıştı. Nitekim Mısır'daki Urabi Paşa vakasından sonra firar eden kişiler Sudan'a gelerek Muhammet Ahmet'e sığınmışlardı. Osmanlı belgelerinde bölgedeki Mehdi taraftarlarının farklı bölgelerden gelen eğitimsiz kişiler olduğu ve sayılarının 40 bin civarında olduğu ifade edilmektedir³¹.

3. Osmanlı İdaresine Başkaldırısı

Muhammet Ahmet'in bölgede bulunan Türk otoritelerine karşı duruşu Sudan'da yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Siyasi söylemler Osmanlı otoritelerini kızdırmış olmasına rağmen halkın önemli bir kısmının desteğini alan Muhammet Ahmet'in yükselişi durdurulamamıştır. Ayrıca Türklerin

²⁹ Bazı Sudanlılar Muhammet Ahmet'i bağımsızlığın sembolü olarak, bazıları da onu dinin inşasında önemli bir yere koymaktadır. Muhammet Ahmet Arabistan'daki Vahhabi hareketinin kurucusu Muhammet ibn-i Abdul-al Vahhab ile karşılaştırılır. Ondan farklı olarak Mehdi kendini ayrı bir statüye koyar. Muhammet Ahmet bundan daha ileri giderek misyonunu kıyamete doğru gelecek bir reformcu olarak değerlendirmiştir. Kendini İmam, Tanrı'nın öncüsü ve beklenen Mehdi olarak ifade etmiştir. P.M. Holt, *A Modern History of the Sudan*, Ebenezer Baylisand Son, LTD, The Trinity Press, London, 1961, s. 79.

³⁰ “Türk” terimi Sudanlılar tarafından yabancı bir kişiye verilen isim olarak kullanılmıştır. Bu terimin İngilizler için kullanıldığı dahi iddia edilse de bazı araştırmacılar Muhammet Ahmet'in o dönemde “Türk” terimini Osmanlı ve Mısır güçlerine karşı kullandığını ifade etmektedirler. Ömer Koçyiğit, *From Sufi Movement to Statehood: The Mahdi Uprising in the Ottoman Sudan 1881-1885*, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, Ankara, 2014, s. 24.

³¹ Mehdi taraftarlarının/Ensar bazıları Akdeniz'de Yunan ve İtalyan adalarından Sudan'a gelmiştir. Bununla beraber bazı Ensar İskenderiye'de bir gazete vasıtasıyla kendi görüşlerini yaymaya çalışmışlardır. BOA., Y.PRK.EŞA., 4/6., 15 Rebiyülevvel 1315, (M. 14 Ocak 1884).

sayıca Mehdi kuvvetlerinden az olan birlikleri Muhammet Ahmet'e söylemlerini yayması için belirli bir süre kazandırmıştır.

Muhammet Ahmet'in söylemlerini açıkça ifade etmesi Sudan Valisi Mehmet Rauf Paşa'yı kaygılandırıyordu. Mehdi isyanı patlak verdiğinde Osmanlı idarecileri bu ayaklanmanın arkasında İngilizlerin olduğuna inanıyorlardı. Ancak durumun öyle olmadığı Muhammet Ahmet'in İngilizlerle karşı karşıya gelmesinden anlaşılmıştı. Bununla beraber bu isyan dalgası muhtemelen küçümsendiğinden ve bir tehdit olarak görülmediğinden olsa gerek imparatorluk merkezine sonradan bildirilmişti. Muhammet Ahmet'in giderek artan nüfuzu Osmanlı idarecilerini harekete geçirmişti³².

Mehmet Rauf Paşa yardımcısı Muhammet Bey Ebu's Suud'u, Muhammet Ahmet ile görüşmesi için Aba'ya göndermiş, mehdilik fikrinden vazgeçmemesi durumunda üzerine kuvvetler göndereceğini ifade etmişti. Ancak yapılan görüşmelere aldırış etmeyen Muhammet Ahmet faaliyetlerine devam etti. Ağustos 1881'de Ebu's Suud komutasında iki bölük asker Aba bölgesine doğru harekete geçmiş, Muhammet Ahmet ani bir baskınla bu birlikleri yenilgiye uğratmıştı. Böylece Muhammet Ahmet ilk kez Osmanlı idaresine karşı isyan başlatarak bulunduğu bölgeden ayrılmıştı³³. Bu durum ateşli silahlara karşı mucize olarak mızrağın zaferi olarak algılandı. Birliklerin çekilmesinden sonra Muhammet Ahmet, Nil'in karşına "Kadir" bölgesine geçmişti³⁴. Kadir bölgesindeyken Muhammet Ahmet'in takipçileri hızla artıyordu. Yaklaşık iki ay bu bölgede kaldıktan sonra Türk birlikleri ile yeniden karşı karşıya geldi³⁵. Kadir, Aba bölgesinden ulaşılması daha zor bir bölgeydi. Bu nedenle coğrafi şartların da uygunsuzluğu Türk askerlerini zor durumda bırakmış, Rauf Paşa'nın emriyle Fâşûda valisi Raşid Ayman'ın organize ettiği harekât Aralık 1881'de başarısız olmuştu. Bu esnada vali, Muhammet Ahmet'in birlikleri tarafından öldürülmüştü³⁶.

Bölgedeki durumun kontrol altına alınmasını isteyen Mısır'daki Urabi hükümeti Sudan'da daha uzun süre deneyime sahip olan Abdulkadir Hilmi

³² Ömer Koçyiğit, *From Sufi Movement to Statehood: The Mahdi Uprising in the Ottoman Sudan, 1881-1885*, s. 81.

³³ Mustafa Öz, "Muhammet Ahmet el-Mehdi", s. 497; ayrıca bkz. Ahmet Kavas, "Sudan", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, C. 37, İstanbul, 2009, s. 461.

³⁴ İslam dünyasındaki çoğu krizde düzeni devirmek için ilahi müeyyidelerin uygulanmasını savunan mehdiler gelmiştir. Hatta Ortaçağ'da Fatımilerin kurucusu Ubeydullah ve Muvahhidlerin kurucusu İbn-i Tümer gibi liderler politik bir düzen kurabilmişlerdi. P.M. Holt, *A Modern History of the Sudan*, s. 78.

³⁵ J. A. Reid, "Reminiscences of the Sudan Mahdi, Sheikh Mohammed: Ahmed by His Personal Servant Mohammed El Mekki Ghuleib, Who is Still Living in the Sudan", s. 72.

³⁶ Mustafa Öz, "Muhammet Ahmet el-Mehdi", s. 497.

Paşa'yı genel vali olarak atamak zorunda kaldı. Abdulkadir Hilmi Paşa Hartum'a Mayıs 1882'de gelmiş, Sudan'daki karışıklıkların durdurulması için çalışmalara başlamıştı. Bu arada Muhammet Ahmet'i ortadan kaldırmak, halk üzerindeki etkisini azaltmak için ciddi girişimlerde bulunacaktı. Abdulkadir Hilmi Paşa göreve gelir gelmez Muhammet Ahmet'in "mütemehdi" yalancı mehdi olduğuna dair bazı eserler hazırlatmış, hükümetin taş matbaasında bastırarak halka dağıtmıştı. Ayrıca Hicaz vilayet valiliği Muhammet Ahmet'in yaymış olduğu fikirlere karşı yeni bir risale hazırlatmış, bu risaleler vilayet matbaasında Türkçe ve Arapça basılarak Mısır, Yemen, Şam, Irak ve Sudan bölgelerine gönderilmişti³⁷. Ancak bu eserler, Sudan'daki idarecilerin Muhammet Ahmet'in önünü kestiği yönündeki söylentiler nedeniyle amacına ulaşamamıştı. Kaldı ki, Muhammet Ahmet'e övgüler dizen birçok şair ve ulema, halk arasında Mehdi'nin efsaneleşmesine neden olmuştu³⁸.

Babiâli, Muhammet Ahmet'in Mısır'daki gazeteler aracılığı ile propaganda faaliyetlerine başlamasının çevre bölgelerde yaratacağı etkiden endişe duymaktaydı. Nitekim Muhammet Ahmet'in Türk idaresine karşı olumsuz söylemleri bu bölgelerdeki Osmanlı otoritesini sarsabilirdi. Yerel idareciler, bu hareketin bir Arap hükümeti tesisine müsait olabileceği konusunda Babiâli ile hemfikirdi. Ve ayrıca Osmanlı idarecileri tarafından Muhammet Ahmet'in bağımsız hareket etme isteğinin dahi Suriye ve Filistin'deki Hıristiyanlar üzerinde yaratacağı etki tartışılmaktaydı. Bu nedenle İstanbul'dan Trablusgarp ve Bingazi, Hicaz, Yemen, Suriye ve Kudüs gibi idari birimlere meselenin çok yönlü bu noktaları ifade edilerek Mehdi Hadisesi'ne karşı tedbirli olunması gerektiğine yönelik telgraflar gönderiliyordu³⁹. Muhammet Ahmet'in ölümünden sonraki yıllarda dahi yerel idareciler, mehdilik söylemlerini ilmi çalışmalarla çürütme yoluna gitmiştir. Nitekim Mehdi taraftarının İslam mezheplerini reddettikleri hatta kendilerine has bir mezhep ihdas ettikleri Babiâli'ye gönderilen raporlarda ifade edilmektedir⁴⁰.

Osmanlı idarecilerinin ilmi çalışmalarla Muhammet Ahmet'in Sudan'daki otoritesini kırma gayreti büyük oranda hedefine ulaşamamıştı. Artık önceden beri hazırlıkları yapılan askeri yapılanmaya hız verilecekti. Hilmi

³⁷ BOA., Y.PRK.UM., 6/27, 30 Teşrinievvel 1299, (M. 11 Kasım 1883).

³⁸ Kuzey Sudan'da peygamber ve sufi şeyhlerine yapılan methiyeler Mehdi'nin ortaya çıkmasıyla ona hasredilmeye başlanmıştır. Bu dönemde Mehdi'ye övgü dolu şiir yazan en önemli şairlerden biri Ahmet v. Sad olmuştur. Dahası, Mehdi'nin Ahmet v. Sad'a kendisine methiye yazma görevi verdiği ifade edilmektedir. Bkz. O'fahey, "Askıya Alınmış Sufilik Sudan Mehdisi", s. 110.

³⁹ BOA., Y.PRK.BŞK., 7/14, 15 Teşrinisani 1299, (M. 27 Kasım 1883).

⁴⁰ BOA., Y.PRK.UM., 13/37, 29 Eylül 1304, (M. 11 Ekim 1888).

Paşa Sudan'da üç düzenli askeri birlik oluşturmuştu. Bu birliklerin ilki 3.500 kişiden oluşan Doğu Sudan'daki düzensiz kuvvetlerden, geriye kalan iki birlik ise Hartum, Dongola ve Barbar soyluları ile tüccarları tarafından yönetime gönüllü bir şekilde verilen siyahî kölelerden oluşmaktaydı. Bu birlikler organize edildikten sonra bölgenin zayıf olduğu düşünülen kısımlarına nakledilmişlerdi⁴¹. Mayıs 1882'de Kadir bölgesini ele geçirmek üzere harekete geçen Osmanlı-Mısır kuvvetleri ağır bir yenilgi almıştı. Şimdiye kadar Kadir'de savunmada olan Muhammet Ahmet bundan sonra artık saldırıya geçti. Bunun ardından Kordofan'a doğru hareket etmek isteyen Mehdi güçleri bu bölgenin merkezi Ubeyd üzerine yürümeye karar verdiler. Güçlü bir motivasyona sahip olan bu güçler Kordofan'ın kuzeyindeki Ashaf şehrini ele geçirerek merkezi yönetime ait birlikleri mağlup ettiler. Ve böylece Bârâ şehri de Muhammet Ahmet'in kontrolü altına girmiş oldu⁴². Diğer yandan Muhammet Ahmet'in cihat çağrılarında cevap veren dağınık haldeki yerli kabilelerin isyanını idari güçler zorlukla bastırmaktaydı. Bir isyan bastırılırken diğeri patlak veriyor, isyanlar uzaklık, coğrafi koşulların elverişsizliği ve ikmal faaliyetlerindeki yetersizlik gibi birçok nedenle vilayet birliklerine yük getiriyordu. Buna ek olarak Türk-Mısır askeri birliklerinin sefil yaşamları ile savaş deneyimi eksikliği mutlak bir başarının oluşmasına engel olmaktadır⁴³. Muhammet Ahmet'e destek veren kabilelerin bir araya gelmeye başlaması farklı sorunları beraberinde getirmişti. Kordofan'da 1882 sonbaharında Bara ve Ubeyd garnizonları direniş göstermiş, Ubeyd valisi Muhammet Said Paşa farklı şehirlerde ayrık olan idari karargâhları güçlendirerek önlemler almaya çalışmıştı⁴⁴.

4. Ubeyd'in Kuşatılması ve Düşüşü

Kordofan bölgesi ticari faaliyetlerin aktif olarak yapıldığı önemli bir bölgeydi. Bu nedenle asayiş farklı idari merkezlerdeki askeri karargâhlar tarafından sağlanmaktaydı. Ancak daha çok tüccarları kapsayan halkın bir kesiminde genel bir huzursuzluk ortaya çıkmıştı. Vali Muhammet Sait Paşa'nın kötü idaresi Sudan genel valisine şikâyet edilmişti. Bunun üzerine vali görevden alınmış, yapılan tahkikat sonrası görevine yeniden iade edilmişti. Vali Said Paşa'nın kendisine muhalif olanların üzerine gitmesi ve meselenin idari olarak bir krize dönüşmesi Ubeyd önlerine gelen Muhammet Ahmet'in işini kolaylaştırmıştı. Çünkü Sait Paşa'nın baskılarına maruz kalan

⁴¹ Mekki Shibeika, *British Policy in the Sudan (1882-1902)*, s. 41.

⁴² Mustafa Öz, "Muhammet Ahmet el-Mehdi", s. 497.

⁴³ Hasan Qasim Murad, "The Mahdist Movement in the Sudan", *Islamic Studies*, Islamic Research Enstitute, International Islamic University, Vol. 17, No. 3, Islamabad, 1978, s. 167.

⁴⁴ P.M. Holt ve M. W. Daly, *A History of the Sudan*, s. 90.

birçok kişi tam o sırada Ubeyd önlerine birliklerini getiren Muhammet Ahmet'e sığınmışlardı⁴⁵. Osmanlı idaresi halkın desteğini kaybederken Muhammet Ahmet giderek daha da güçlenmekteydi. Bu durum Osmanlı'da idari yozlaşmanın ne gibi bir felakete neden olduğunu gösteren en somut kanıt olarak görülebilir.

1882 Eylül ayında Muhammet Ahmet destekçileriyle birlikte Ubeyd yakınlarında kamp kurdu. 8 Eylül Cuma günü kente genel bir saldırı yapılmasına rağmen başarısız olunmuştu. Muhammet Said Paşa avantajını koruyamamış, askerlerini karargâhta tutmuştu. Muhammet Ahmet'in yardımcısı Halife Abdullah birliklerin geri çekilmesini teklif etmiş fakat bu reddedilmiş, şehir kuşatılmaya başlanmıştı. Aynı zamanda Mehdi güçleri düzenli birlikler tarafından da desteklenmekteydi. Bu birlikler ne bir bağımlı ne de kabile savaşçılarıydı. Bunlar güneyden gelen Osmanlı güçlerine hizmet eden Sudan kökenli askerlerdi. Ayrıca bu askerler ateşli silahlarla teçhiz edilmişlerdi. Bara ve Ubeyd'deki durum kötüleşmişti. Dahası Hartum'dan Abdulkadir Hilmi Paşa tarafından gönderilen birlikler de engellenmişti⁴⁶.

Ubeyd kuşatmasında Muhammet Ahmet'e bağlı 30 bin kişilik bir kuvvetin 8 bin kişiden oluşan Osmanlı-Mısır güçlerini yenilgiye uğratması, diğer bölgeler üzerinde daha hızlı yayılma imkânına neden olmuştu⁴⁷. Birkaç ay süren kuşatma sonrasında şehirde görülen kıtlık nedeniyle Vali Sait Paşa, hayatının temin edilmesi koşuluyla şehri teslim edeceğini Muhammet Ahmet'e bildirmek zorunda kaldı. Bu teklifi kabul eden Muhammet Ahmet, vali ve onun danışmalarının canlarını bağışlamıştı. Ancak valinin Hartum ile iletişime geçme çabaları, kabile reisleri tarafından öldürülmesine neden olacaktı⁴⁸. Bu esnada yapılan anlaşma ve Mehdiye bağlılık yemininden sonra "Bara" garnizonu ve ardından 18 Ocak 1883'te "Ubeyd" Mehdi birliklerine teslim oldu⁴⁹.

İsyan dalgası Hartum'un güney bölgelerine Cezire ve Riverain'e kadar yayılmıştı. Bu bölgelere gemi ya da kara yoluyla ulaşmak kolaydı. Abdulkadir Hilmi Paşa'nın güçlü aksiyonları bu isyanların bastırılmasında etkili oldu. Abdulkadir Hilmi Paşa, bir yandan baş gösteren isyan hareketleriyle uğraşırken diğer yandan Mehdi birliklerine karşı Hartum'daki birlikleri hazırlıyordu. Dahası Abdulkadir Hilmi Paşa, Muhammet Ahmet'in etkili propagandasına karşı da sıkı bir çalışma yürütüyor, Mehdi'ye bağlılığından

⁴⁵ BOA., Y.EE., 127/56.,26 Şevval 1308, (M. 4 Haziran 1891).

⁴⁶ P.M. Holt, M. W. Daly, *A History, A History of the Sudan*, s. 90.

⁴⁷ Thomas P. Ofcansky, *Sudan a Country Study*, s. 18.

⁴⁸ BOA., Y.EE., 127/56.,26 Şevval 1308, (M. 4 Haziran 1891).

⁴⁹ P.M. Holt, M. W. Daly, *A History, A History of the Sudan*, s. 91.

şüphelendiği memurların üzerine gidiyordu. Diğer yandan Hilmi Paşa daha fazla askeri birlik için Mısır'daki Urabi idaresine başvurmuş ancak İngiliz müdahalesi nedeniyle çok başarılı olamamıştı. 1882'de Mısır'ın İngiltere tarafından işgali Mısır ve Sudan'daki Türk idaresini sarstı. Abdulkadir Hilmi Paşa Mısır'da değişen yönetim nedeniyle Şubat 1883'te merkeze çağrıldı. Ubeyd'in düşmesinden Hartum'un düşmesine son iki yılda Sudan'da İngiliz politikası ağırlığını hissettirmeye başlayacaktı⁵⁰.

5. İngiliz Güçleriyle Mücadelesi

Osmanlı güçlerine karşı önemli başarılar elde eden Muhammet Ahmet'in destekçileri her geçen gün giderek artmaya başlamıştı. İngiltere hükümetinin ilk başta Sudan üzerine istekli bir politika uygulamaması Muhammet Ahmet'e önemli bir zaman kazandırmıştı. İngiltere Muhammet Ahmet'in Mehdiliğini ilanından yaklaşık bir yıl sonra Mısır'ı ilhak etmişti Bu nedenle Sudan sonraki zamanlarda düşünülmesi gereken bir yerdi. Ayrıca İngiliz iç siyaseti de Sudan üzerine gidilmesine uygun değildi⁵¹. Fakat Gladstone hükümeti Sudan'da yaşanan hadiselerle ilgili aldıkları raporlardan sonra Mısır'ın güvenliği açısından İngiliz güçlerine karşı siyasi söylemler geliştiren Muhammet Ahmet'in ortadan kaldırılması gerektiği fikrine ikna olmuşlardı⁵². Ekim 1882'de Sudan'daki Mehdi hareketini durdurması için İngiliz William Hicks⁵³ gönderilmişti. Bir müddet sonra Hicks, tüm yetkileri üzerine almış, Mehdi güçlerine karşı önemli başarılar elde etmişse de Mehdi'nin bulunduğu Ubeyd'e yaptığı saldırıda kendisinin de hayatını kaybettiği büyük bir yenilgi aldı⁵⁴. Hicks'in bu yenilgisi İngilizlerin önem vermedikleri Mehdi hareketinin gücünü daha da artıracak, İngilizlerin Sudan'a girişini yaklaşık 15 yıl geciktirecekti.

Mehdi güçleri Habeşistan üzerinde de bir tehdit oluşturmaktaydı. Yaklaşan tehdidin farkında olan Habeşistan kralı, Mehdi güçlerinin kendi sınırlarını ihlal etmesi üzerine gerekli askeri hazırlıkları yaptı. Mehdi ile Habeş orduları arasındaki savaş Habeşlilerin ağır yenilgisi ile sonuçlanmıştı.

⁵⁰ P.M. Holt, *A Modern History of the Sudan*, s. 82.

⁵¹ Abdullah Özdağ, "Doğu Afrika'da İngiliz Emperyalizmi: İngiltere'nin Sudan'ı İşgali (1896-1898)", *OTAM, (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi)*, S.42, Ankara, 2017, s. 133.

⁵² P.M. Holt, *The Mahdist State in the Sudan 1881-1898*, s. 62.

⁵³ Albay William Hicks 1849'da Bombay ordusunda göreve girerek Hindistan'da birçok aksiyona katılmıştır. Daha sonra 1867-68'de İngiltere'nin Etiyopya seferine katılmış, Magdala'nın işgal edilmesinde önemli görevler almıştır. 1883 Ocak ayının sonlarına doğru Kahire'ye gelmiş ve İngiltere'nin Mısır misyonunda görev yapmaya başlamıştır. Bkz. Mekki Shibeika, *British Policy in the Sudan (1882-1902)*, s. 79

⁵⁴ Mustafa Öz, "Muhammet Ahmet el-Mehdi", s. 498.

Binlerce insanın hayatını kaybettiği savaşta Habeş arazileri mehdi güçlerine açılmış oluyordu. Nitekim Habeşistan'ın önemli merkezlerinden Kondur ve ona bağlı yirmi bir nahiyeye işgal edilmişti. Kondur şehrinin yakılmasının ardından Habeşistan'ın iç kesimlerine doğru mehdi birlikleri ilerlemişlerdi⁵⁵.

Muhammet Ahmet'in büyük bir coğrafyada birden fazla devlete karşı yürüttüğü mücadeleler tarımsal ve ticari faaliyetleri de doğrudan etkilemişti. Bölgedeki önemli eserlerin tahrip olduğu uzun süreli mücadele kabileler arasında bir ayrılık getirmişti⁵⁶. Ancak Muhammet Ahmet'in karizmatik liderliği ile başarıları kabilelerin büyük oranda desteğini almasına neden oldu. Nitekim İngilizlerin Muhammet Ahmet tarafından yenilgiye uğratılması, Sudan ve çevresinde Mehdi figürüne karşı tavır alan kabileleri etkilediği gibi, dini hassasiyeti olmayan kişileri ve aşiretleri de kendi etrafında toplanmasına neden olmuştu. Bunlardan birisi de liderlik özelliği ile dikkati çeken ve dünyanın yakından tanıdığı Osman Dikne idi⁵⁷.

Muhammet Ahmet, kendisine yakın olan Osman Dikne'yi Doğu Sudan'a kendisinin de bağlı bulunduğu kabilelere göndererek bunların desteğini almak istemişti. Bu esnada daha önce İngiliz güçlerine karşı başarılı mücadeleler veren Osman Dikne, 1884 yılı başlarında Trinkitat üzerinden Toker'e yürüyen İngiliz Kumandanı General Baker'i yenilgiye uğrattı⁵⁸. Dikne'nin faaliyetleri İngilizlerin ve Türklerin Kızıldeniz'deki önemli mevkiilerini tehdit etmişti. Dolayısıyla Dikne'nin bu faaliyetlerine karşılık hareketin Hicaz bölgesine sıçramasından korkan imparatorluk merkezi Kızıldeniz'e ve Hicaz sahillerine iki adet savaş gemisi göndermek zorunda kaldı⁵⁹. Ardından Hicaz vilayetinde bulunan 2.188 kişilik 8 tabur askerin sayılarının artırılmasına karar verilmişti. Bu bağlamda Hicaz vilayetine Girit ve İskenderiye bölgelerinden piyade ve süvari olmak üzere askeri birlikler sevk edildi⁶⁰.

⁵⁵ BOA., Y.PRK.TKM., 6/63, 17 Zilkade 1300, (M. 19 Eylül 1883).

⁵⁶ BOA., Y.PRK.TKM., 8/49, 26 Şevval 1302, (M. 8 Ağustos 1885).

⁵⁷ Osman Dikne 1840'da Sevak'in de dünyaya gelmiştir. Ailesiyle birlikte Sevak'in ve Arabistan kıyıları arasında ticaret yapmıştır. Faaliyetleri köle ticaretini de içeren birçok malın Kızıldeniz limanlarına taşınmasını kapsamaktaydı. Köle ticaretinden kendisi ve kardeşi Cidde'de tutuklanmış, tüm servetini kaybetmiştir. Bu nedenle Osman Dikne Osmanlı yönetimine muhalif bir tutum almış, özellikle Sevak'in de giriştiği mücadelelerde başarılı olamamıştır. Bkz. A. B. Theobald, *The Mahdiya*, s. 64.

⁵⁸ Şubat 1884'te General Baker 3.656 kişilik bir kuvvetle Toker'e doğru yürümüş ancak başarılı olamamıştır. Yapılan savaşta 2 bin kişi hayatını kaybetmiştir. Baker geriye kalanlarla Sevak'in'e geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine İngiltere Kızıldeniz sahillerini korumak için müdahale etmek zorunda kalmıştır. Bkz. P.M. Holt, *The Mahdist State in the Sudan 1881-1898*, s. 78.

⁵⁹ BOA., Y.A.HUS., 175/104, 8 Teşrinisani 1299, (M. 20 Kasım 1883).

⁶⁰ Sudan'da meydana gelen Mehdilik Hareketi'nin başarı olması ve Doğu Sudan'a/Kızıldeniz'e doğru hareketlilik göstermesi üzerine Hicaz vilayetine yeni askeri birlikler gönderilmiştir. Bu askeri birliklerin istihkak cetvelleri arşiv vesikasında detaylandırılmıştır. Nitekim toplam

Muhammet Ahmet'in Sudan'ın doğu kısımlarını da kontrol altına alması üzerine İngiliz-Mısır yönetimi Sudan'daki bu hareketin yayılmasını durdurmak amacıyla 1884'te General Charles Gordon'u bölgeye gönderme kararı aldı. Ayrıca İngiliz makamları bölgedeki ahalinin desteği sağlamak amacıyla özellikle ekonomik olarak zor durumda olan Sudanlılara kolaylık sağlayan düzenlemelere gitti. Nitekim General Gordon'un Sudan'a hareketinden bir gün evvel İngiliz parlamentosu bazı önemli kararlar alarak Gordon'a tebliğ etmişti. Tebliğ edilen kararlarda Sudan'da vergilerin yarıya indirildiği ve esir ticaretinin serbest bırakıldığı ifade edilmişti. Ayrıca Bölgeye gönderilen General Gordon'a tüm yetkilerin verildiği, bir askeri kıtanın kendisine gönderileceği beyan edilmişti⁶¹. Bu duruma sessiz kalmayan Osmanlı devlet adamları İngilizlerin Sudan politikasını kınamış, bu işgalin sona ermesi gerektiğini ifade etmişlerdi. Esasen Osmanlı yönetimi İngilizlerin Sudan'a müdahalede bulunmasına karşı çıkmış olmasına rağmen İngilizlerin yayılmacı siyasetine etki edememişti. Osmanlı yönetimi, İngiltere'nin 1896-1898 tarihlerinde Sudan'a ikinci kez girme çabalarına da karşı çıkacak ancak başarılı olamayacaktır⁶².

Sudan'a 14 Şubat 1884'te ulaşarak incelemelerde bulunan General Gordon Mevcut İngiliz ve Mısır kuvvetleriyle mehdî güçlerini yenemeyeceğini anlamış, Mısır yönetiminden ilave birlikler talep etmişti. Hatta Gordon Sudan'da Mehdî güçlerini yok etmek amacıyla İngiltere'nin Hindistan birliklerinin gönderilmesini istemişti. Buna ilaveten bazı Avrupa gazetelerinde İngiltere'nin Sudan'a nüfuz etmek için Osmanlı'dan askeri birlikler talep ettiği yönünde iddialar yer almıştı. Ancak bu haberlerin çıkmasında İngiliz hükümetinin Sudan konusundaki kararsızlığı etkili olmuştu⁶³. General Gordon'un tekliflerinin İngiliz parlamentosunda reddedilmesinin ardından Gordon doğrudan bir saldırıya geçmemişti. Mehdî güçlerinin Hartum'a ilerlemesi üzerine durumun ciddiyetini anlayan İngiliz hükümeti General Gordon'a bölgedeki faaliyetlerine destek olmak amacıyla Mısır-İngiliz yönetiminden atlı birlikler gönderilmesine karar verecekti⁶⁴.

üç aylık istihkak bedeli 267.476 kuruş olarak belirtilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA., Y.PRK.MYD., 3/7, 25 Muharrem 1301, (M. 26 Kasım 1883).

⁶¹ BOA., Y.A.HUS., 176/95, 8 Şubat 1299, (M. 20 Şubat 1884).

⁶² Tarıq M. Nour, "İngilizlerin Sudan'da Türk Yönetimine Son Vermesi", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, İstanbul, 2005, S. 8, s. 116.

⁶³ BOA., Y.PRK.HR., 7/60, 6 Haziran 1300, (M. 18 Haziran 1884).

⁶⁴ İngilizlerin Sudan üzerindeki belirsiz siyaseti Mehdî'nin ilerleyişini kolaylaştırmıştır. İngiliz kamuoyunun baskısı nedeniyle Gladstone hükümeti yeni askeri tedbirler alınması konusunda birtakım adımlar atmıştır. Hartum'a süvari birliklerin gönderilmesine karar verilmiş, bu birlikler bölgeye henüz ulaşamamışken Mehdî güçlerinin saldırısına direnemeyen Mısır-İngiliz askeri gücü yenilmiştir. P.M. Holt, *The Mahdist State in the Sudan 1881-1898*, s. 86.

Fakat önceden hazırlıklarını yapmış olan Mehdi güçlerinin karşısında tutunamayan İngiliz kuvvetleri Ocak 1885'te kuzeye doğru Mısır topraklarına çekilmek zorunda kalmışlardı. İngilizlerin tükenen orduları ağır bir yenilgi almış, General Gordon bu savaşta öldürülmüştür. İngilizleri yenerek kendine bağlı birliklerle Hartum'a giren Muhammet Ahmet mutlak hâkimiyetini ilan etmiş oldu. Muhammet Ahmet, Hartum'u kontrolüne aldıktan sonra yeni idarenin yönetim merkezini Omdurman'a taşımaya karar verdi. Böylece Sudan'da Mehdi Devleti'nin temelleri atılmış oldu. Sudan'daki mutlak hâkimiyetinden kısa süre sonra Muhammet Ahmet, 22 Haziran 1885'te hayatını kaybetti⁶⁵.

Mehdi Devleti kurulduktan kısa süre sonra hayatını kaybeden Muhammet Ahmet'in yerini devlet başkanı olarak halife unvanı ile anılacak olan Abdullah et-Teayişî aldı. İngilizlerin Sudan'ı işgal girişimi Mehdi Hareketi nedeniyle akamete uğramıştı. General Gordon'un hayatını kaybetmesi üzerine gerileyen İngiliz birlikleri Dongola'yı terk etmek zorunda kaldı. Sudan'daki İngiliz görevlileri, bölgeden birliklerin çekilmesinin kendilerini lekelediğini, yeniden İngiliz birliklerini bekleyen kişilerin olduğunu, yardım edilen kabilelerin İngilizlere itimat ettikleri, terk edilecek olursa bir daha asla İngilizlere inanmayacakları ifade edilmişti. İngiliz yetkililer, bölgedeki hükümete karşı isyanda bulunan Arap kabileleri ile yerel idareler arasında barış sağlanmadıkça başarılı olunamayacağı, kendilerine yakın olan kişinin Sudan valisi sıfatıyla, çöl Araplarını idare etmesi için ise bir "şeyh" bulunmasının İngiliz çıkarları için uygun olacağı rapor edilmişti⁶⁶. Nitekim sonraki dönemlerde Mehdi Devleti kurulduktan sonra bölge üzerindeki faaliyetlerini her geçen gün ilerleten İngiliz yetkililer Mısır üzerinden 1896'da yeniden ikinci bir harekâta başladılar⁶⁷. İngiliz-Mısır kuvvetleri 1898'de Mehdi Devleti'ni tamamen ortadan kaldırarak Sudan'da ortak yönetim/condominium dönemini başlatmışlardı.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda Afrika'da yüzleşmiş olduğu en önemli meselelerden birisi de Sudan'da patlak veren Mehdi Hareketidir. Başlangıçta dinsel bir itki gücüne sahip olan bu hareket daha sonra siyasi bir mahiyete bürünerek Osmanlı idari sistemine ve ardından İngiliz işgal girişimine şiddetli muhalefeti yaratmıştır. Sudan'daki Mehdi figürü dinin peygamber döneminde olduğu gibi saf bir hale getirilerek sunulması gerektiğini emretmiştir. Bununla

⁶⁵ P.M. Holt, *The Mahdist State in the Sudan 1881-1898*, s. 86.

⁶⁶ BOA., Y.PRK.TKM., 8/49, 26 Şevval 1302, (M. 8 Ağustos 1885).

⁶⁷ Sudan'da İngiliz işgali hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Özdağ, "Doğu Afrika'da İngiliz Emperyalizmi: İngiltere'nin Sudan'ı İşgali (1896-1898)", s. 140.

beraber dolaylı da olsa bazı siyasi söylemlerin doğal bir sonucu olarak Sudanlı kimliğini ön plana çıkarmış, Sudan milliyetçiliğinin gelişmesine ve büyümesine neden olmuştur. Ancak Muhammet Ahmet, bunu yaparken bazı tarihsel kırılmalara neden olmuştur. Muhammet Ahmet'in hem Osmanlı güçlerine karşı mücadelesi hem de İngiliz güçlerine karşı olan mücadelesi arasında teorik olarak büyük farklar görülmez. İslam dünyasının en önemli gücü ve otoritesi, kutsal toprakların sahibi, hilafet makamının merkezi olan Osmanlı Devleti'ne doğrudan savaş ilan edilmiştir. Bunun altındaki en önemli etken Mehdiliğin manevi gücünün halifenin otoritesinin üzerinde olduğu ve siyaseten tüm İslam ahalisinin kontrol edilmesi gerektiği fikrine inanılmasıdır. Bu nedenle Muhammet Ahmet İslam topraklarının Mehdi Devleti'nin hâkimiyetine geçmesi gerektiği gibi bir hedef belirlemiştir. Nitekim kendisi öldükten sonra yerine geçecek olan Halife Abdullah bu ideal hedefe ulaşmak ve Mısır'ı işgal etmek üzere yeni seferlere girişecek ancak kısa sürede İngiliz-Mısır güçlerinin altında ezilecektir.

Sudan'da dünyaya gelen ve kendi toplumunun sosyo-kültürel şartlarında büyüyen Muhammet Ahmet, sadece Sudan'da değil tüm dünyada adından söz ettirmiş, önemli bir lider olarak karşımıza çıkmaktadır. Gitmiş olduğu tarikatlar ve din eğitimi aldığı hocaları kendisinde dini hükümlere geleneksel bir bakış açısı kazandırmıştır. Ancak bu, Muhammet Ahmet'in dini hükümleri kendisine has bir yorumla sunmasına engel olmamıştır. Dini farklı yorumlamasından dolayı birçok tarikat ve şeyh tarafından eleştirilen Muhammet Ahmet, kendi yolunu çizmiştir. Ancak şu belirtilmelidir ki: Muhammet Ahmet'in takipçilerinin tamamı kendisine dini gereksinimlerden dolayı bağlanan kişilerden oluşmamaktadır. Osmanlı idaresinden memnun olmayan muhalif kesimlerden, ticaret hakları-özellikle esir ticareti- ellerinden alınan tüccarlara, halkın farklı sosyo-kültürel tabakalarına her kesim insan Muhammet Ahmet'in etrafından toplanmıştır. İngiltere'nin Sudan'a doğrudan müdahalesi Sudan ve çevresindeki tüm halkların bir araya gelmesine neden olmuştur. Şüphesiz Sudan'daki Mehdilik Hareketi 20. yüzyılda Sudan'ın siyasi hayatında etkisi göstermeye devam etmiştir.

KAYNAKLAR**Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**

- Yıldız Esas Evrakı (Y.EE), 118/10, 2 Cemaziyelahir 1315, (M. 29 Ekim 1897), 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı topraklarını içeren Ortadoğu haritasıdır.
- Y.EE., 127/56.,26 Şevval 1308, (M. 4 Haziran 1891), Sudan'daki Mehdi Hareketi üzerine yazılmış 3 varak layihadır.
- Yıldız Perakende Evrakı Arzuhâl ve Journaller (Y.PRK. AZJ), 9/6, 22 Teşrinievvel 1299, (M. 3 Kasım 1883), Muhammet Ahmet'in Şeyh Abdunaci'ye gönderdiği mektubudur.
- Yıldız Perakende Evrakı Mâbeyn Başkitâbeti (Y.PRK.BŞK.), 7/14, 15 Teşrinisani 1299, (M. 27 Kasım 1883).
- Yıldız Perakende Evrakı Yaverân ve Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi (Y.PRK. MYD), 3/7, 25 Muharrem 1301, (M. 26 Kasım 1883), Mehdi Hareketi nedeniyle Hicaz vilayetiyle yazışmaları içeren belgedir.
- Yıldız Perakende Evrakı Meşihat Dairesi Maruzâtı (Y.PRK. MŞ), 1/49, 11 Safer 1301, (M. 12 Aralık 1883), Mehdi Hareketi hakkında Arapça yazılan bir metnin Osmanlıcaya tercüme edilmiş şeklidir.
- Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM), 6/63, 17 Zilkade1300, (M. 19 Eylül 1883), Mısır El-Ahram Gazetesi'nde Mehdi güçlerinin Sudan üzerine tecavüzüne dair belgenin tercümesidir.
- Y.PRK.TKM., 8/28, 1 Nisan 1301, (M. 13 Nisan 1885), Osmanlı Devleti'nin İngiltere ve Rusya ile olan ilişkileri ve Sudan'daki Mehdi Hareketi'ne dair telgraftır.
- Y.PRK.TKM., 8/49, 26 Şevval 1302, (M. 8 Ağustos 1885). The Times Gazetesi'nde İngilizlerin Mısır ve Sudan üzerindeki politikalarını içeren Osmanlıca tercümedir.
- Yıldız Perakende Evrakı Elçilik ve Şebenderlik Maruzâtı (Y.PRK.EŞA), 4/6., 15 Rebiyülevvel 1315, (M. 14 Ocak 1884), Mehdilik Hareketi üzerine değerlendirmeleri içeren belgedir.
- Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahrirâtı (Y.PRK. UM), 6/27, 30 teşrinievvel 1299, (M. 11 Kasım 1883), Hicaz vilayetinden Sadaret makamına gönderilen telgraf suretidir.
- Y.PRK.UM., 13/37, 29 Eylül 1304, (M. 11 Ekim 1888), Mekke'den Yıldız Sarayına gönderilen telgrafın suretidir.
- Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS), 175/104, 8 Teşrinisani 1299, (M. 20 Kasım 1883), Dahiliye nezaretinden Sadaret makamına gönderilen telgraftır.

Y.A.HUS., 176/95, 8 Şubat 1299, (M. 20 Şubat 1884), Hariciye nezaretine Londra sefaretinden gönderilen telgraftır.

Yıldız Perakende Evrakı Hariciye (Y.PRK.HR), 7/60, 6 Haziran 1300, (M. 18 Haziran 1884), Hariciye nezaretine ait belgenin suretidir.

Telif ve Tetkik Eserler

Ebu Shouk, Ahmed İbrahim, "A Bibliography of the Mahdist in the Sudan", Centrefor Middle Eastern Studies, Sudanic Africa, Vol. 10, 1999.

Holt, P.M., Daly, M. W., A History of the Sudan, Longman Group UK Limited, London, 1988.

Holt, P. M., The Mahdist State in the Sudan 1881-1898, Oxford At The Clarendon Press, London, 1958.

Holt, P. M., A Modern History of the Sudan, Ebenezer Baylisand Son, LTD, The Trinity Press, London, 1961.

Johnson, N., "Religious of the Sudanese Mahdiyah", Duke Universty Press, Vol. 25, No. 2, 1978.

Kavas, A., "Sudan", Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (TDV), C. 37, İstanbul, 2009

Koçyiğit, Ö., From Sufi Movement to Statehood: The Mahdi Uprising in the Ottoman Sudan, 1881-1885, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, Ankara, 2014.

Metz, H. C., A Country Study: Sudan, Federal Research Division Library of Congress, 1991.

Murad, Hasan Qasim, the Mahdist Movement in the Sudan, "Islamic Studies", Islamic Research Enstitute, International Islamic University, Vol. 17, No. 3, Islamabad, 1978, s. 167.

Nour, T. M., "İngilizlerin Sudan'da Türk Yönetimine Son Vermesi", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, İstanbul, 2005, S. 8.

O'fahey, R. S., "Askıya Alınmış Sufilik Sudan Mehdisi", (Çev. Kadir Gömbeyaz), Tassavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, 24-2009/2.

Ofcansky, T. P., Sudan a Country Study (Edt. LaVerleBerry), Library of Congress Federal Research Division, 5. Baskı, 2015.

Orhonlu, C., Osmanlı Devleti'nin Güney Siyaseti Habeş Eyaleti, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.

Öz, M., "Muhammet Ahmet el-Mehdi", Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (TDV).

Özdağ, A., "Doğu Afrika'da İngiliz Emperyalizmi: İngiltere'nin Sudan'ı İşgali (1896-1898)", OTAM, (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi), S.42, Ankara, 2017.

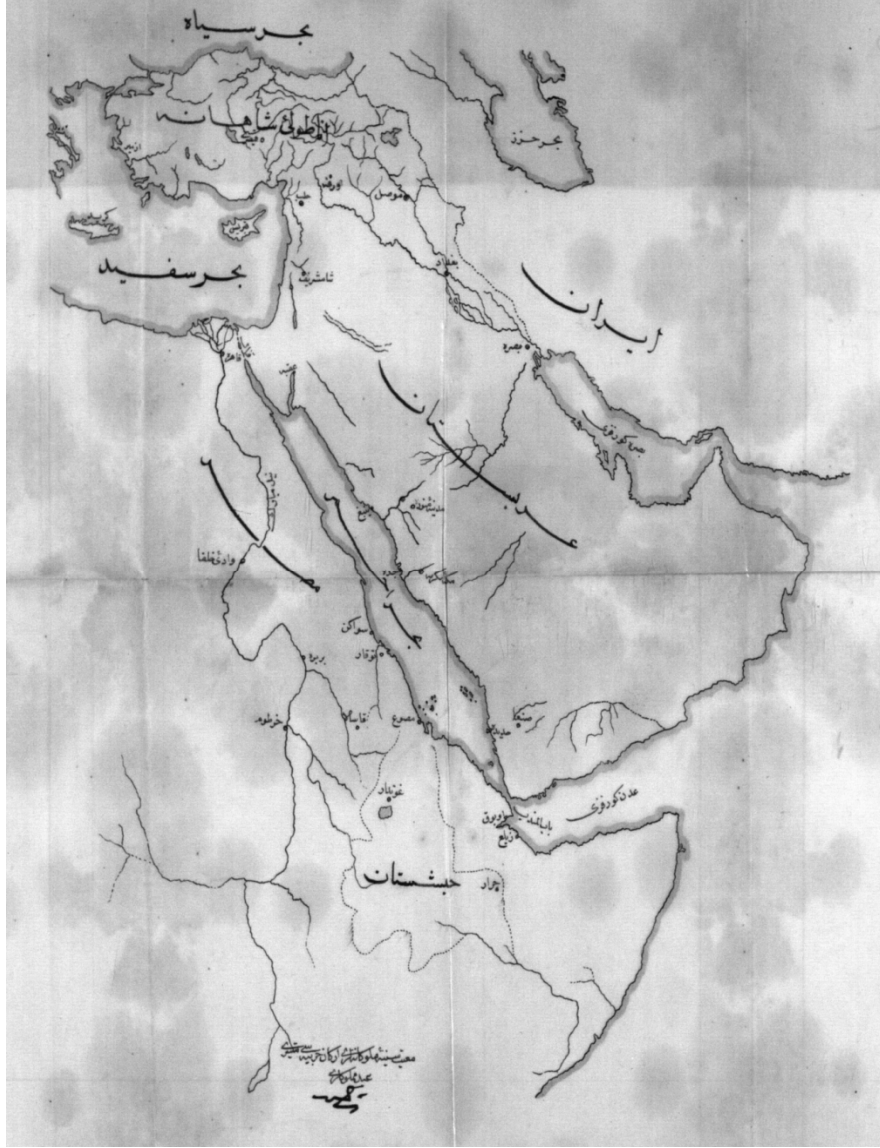
Shibeika, M., *British Policy in the Sudan (1882-1902)*, Oxford University Press, London, 1952.

Slatin, R., *Fire and Sword in Sudan*, Edward Arnold Co., London, 1935.

Reid, J. A., "Reminiscences of the Sudan Mahdi, Sheikh Mohammed Ahmed by His Personal Servant Mohammed El Mekki Ghuleib, Who Is Still Living in the Sudan", "Journal of the Royal African Society", Vol.35, No.138, Oxford University Press, 1936.

Theobald, A. B., *The Mahdiya*, Longman, Greenand Co, London, 1951.

EK.2 Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu arazilerini içine alan döneme ait Osmanlıca haritadır.

Kaynak: BOA., Y.EE., 118/10, M. 1897.